

Jaume Vicens Vives
(Girona, 1910-Lió, 1960)

Jaume Vicens Vives i l'estudi de la geopolítica

José Luis Villanova

L'enorme labor desenvolupada per Jaume Vicens Vives, i també la seva transcendència, en l'àmbit de la història i la historiografia, ha estat, i és, investigada en nombrosos treballs i articles. És ben cert que la major part de la seva activitat es va centrar en l'esmentat camp, però també va realitzar interessants aportacions dins l'àmbit de la geografia (1). De tota la seva activitat geogràfica (editorial, didàctica, cartogràfica...), el present article es circumscriu en les seves aportacions a la geopolítica.

Les raons d'un interès

D'on i com sorgí l'interès de l'eminent historiador per la geopolítica? El mateix Vicens respon a aquest interrogant. En finalitzar els seus estudis universitaris llegí *La Terre et l'Histoire* de Lucien Febvre, i a l'article «Febvre y los Annales» (*Destino*, núm. 708, 3-3-1951) escriu: «La lectura del libro me sobrecogió... Quizá mi afición a lo geopolítico y a lo geohistórico, mi inveterada afición a confabular hombre y espacio, a buscar la realidad histórica en la cartografía, provenga de aquella fructuosa lectura».

Per altra banda, el domini de la llengua alemanya li permeté conèixer les aportacions de la geopolítica alemanya, la qual experimentava un ràpid i perillós desenvolupament al llarg dels anys trenta, després d'ensopagar amb un exemplar de la revista *Zeitschrift für Geopolitik* (2) a la Biblioteca Universitària de Barcelona (Vicens, 1950, pàg. 6).

Quines raons pogueren impulsar Vicens a aprofundir, i dedicar una part de la seva activitat investigadora i divulgadora a la geopolítica? Per una banda, desitjava definir el seu concepte i mètode per situar-la al lloc que, segons ell, li corresponia al sí dels estudis geogràfics, històrics i econòmics (Vicens, 1950, pàg. 7). En aquest aspecte se centra, fonamentalment, la seva obra *Tratado General de Geopolítica* (1950). Per altra banda, Vicens sempre va estar interessat per tot allò que l'envoltava, i manifestava la seva preocupació per fer comprensibles els esdeveniments contemporanis perquè els seus coetanis poguessin desenvolupar-se de manera més humana, crítica i conscient. En aquesta línia escriu:

«La geopolítica... es de suma utilidad para la correcta información del ciudadano e imprescindible para todos cuantos intervienen en la orientación exterior e interior de la vida de una colectividad humana». (1950, pàg. 7)

Aquesta raó s'aprecia en la trentena d'articles de caire geopolític que va publicar a *Destino*, especialment els anys 1939 i 1940 (3), anys de grans convulsions internacionals.

Aportacions en tres àmbits

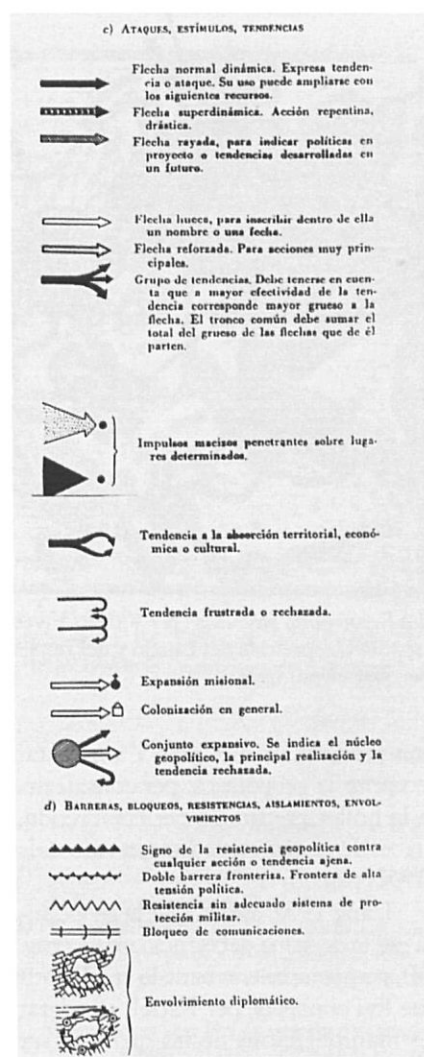
El pensament geopolític de Vicens es localitza, sobretot, en tres àmbits: els dos interessants volums que publicà sobre el tema, *España. Geopolítica del Estado y del Imperio* (1940) i *Tratado General de Geopolítica* (1950); els articles de divulgació de *Destino* i d'altres dos a *Zeitschrift für Geopolitik* i *Geopolítica* (4); i els atlas històrics i el manual *Universo. Geografía General* (1956), orientats a l'ensenyament secundari.

Les principals aportacions les realitza als dos primers volums esmentats. Deu anys transcorren entre l'aparició de totes dues obres, deu anys en els quals la seva situació personal i la internacional han canviat radicalment.

El 1940, després de la recent victòria franquista, acaba d'ésser expulsat de la universitat i, per altra banda, amb l'inici de la II Guerra Mundial, l'Escola Alemanya de Geopolítica, un dels suports doctrinals i propagandístics de l'expansionisme nazi, es troba en el seu apogeu. El 1950, ja torna a exercir a la universitat —a la qual s'havia reincorporat el 1947— i la derrota nazi a la II Guerra Mundial comporta la pràctica desaparició de la geopolítica de gairebé tots els àmbits, a causa de la càrrega política que duia implícita en ser identificada amb la «Geopolitik» de l'Escola Alemanya. En aquesta nova conjuntura, Vicens ha de matisar, o replantejar, algunes idees exposades a la primera obra i defensar-se de possibles tergiversacions que, al seu parer, d'ella s'hagin realitzat (1950, pàg. 5). Al segon volum manifesta que els esdeveniments internacionals aporten evidències sobre la validesa dels motius geopolítics en les directrius de la política exterior dels estats i que cal desmarcar la geopolítica de l'«escuela Munich-Heidelberg», escola caracteritzada per actituds agressives i imperialistes, que després de sotmetre's a la ideologia nazi perdé el seu valor científic (1950, pàg. 6 i 7).

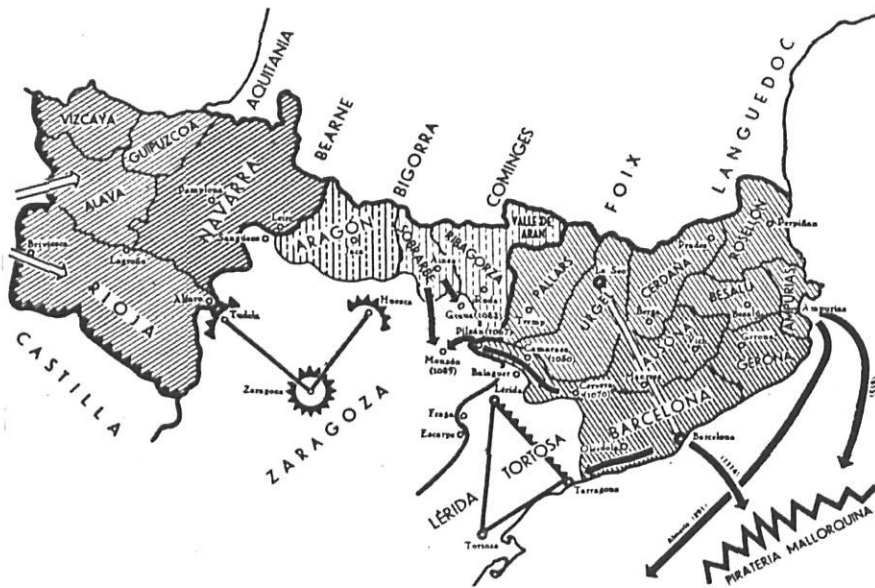
Ambdues obres són molt diferents. la primera és una aplicació dels principis bàsics i tècniques cartogràfiques de la geopolítica alemanya en l'anàlisi de la història espanyola des d'una òptica marcadament imperialista. Amb ella també vol ressaltar el valor pedagògic de divulgació de la pròpia geopolítica (1940, pàg. 26). A la segona pretén establir els conceptes, principis i mètodes de la geopolítica, per dotar-la d'un «cuerpo coherente de doctrina» (1950, pàg. 5), tot analitzant les idees de geògrafs i geopolitòlegs alemanys (Ratzel, Dix, Henning, Maüll, Obst, Vogel, Passarge, Lautensach...), francesos (Vidal de la Blache, Ancel, Brunhes, Vallaux, Demangeon, Deffontaines...), anglosaxons (Mackinder, Mahan, Whittlesey...), i dels pares de la geopolítica (Kjellén i Haushofer), tenint en compte les aportacions de Toynbee i de «l'escola dels Annales» (Febvre, Braudel...), realitzant un autèntic exercici d'erudició. (5)

A totes dues publicacions manifesta el seu interès per mostrar la geopolítica com una ciència. El 1940, la considera

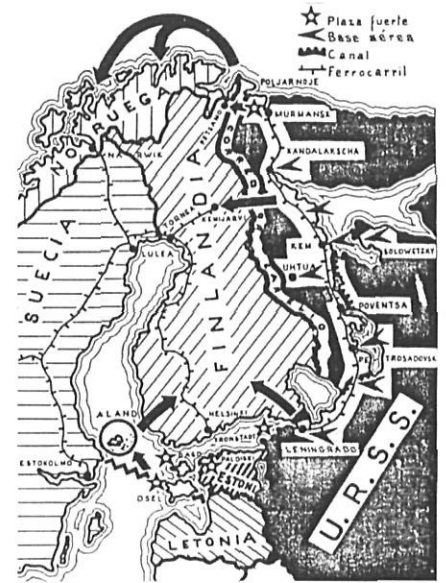

Alguns signes geopolítics presentats per VICENS VIVES, J. (1950), *Tratado general de geopolítica*, Ed. Teide, col. "Hilani" núm. 2, Barcelona, (p. 80-85).

una ciència d'exposició teòrica i geogràfica, complementària a la geografia del paisatge, la qual, al seu parer, queda reduïda a marcs naturals d'escassa extensió i que exclou les superestructures humanes complicades, l'Estat (pàg. 5). La geopolítica és, per Vicens, «una nueva síntesis geográfica» que pretén tractar aquestes superestructures dins el marc geogràfic (pàg. 3). *Enlhuernat* per diverses idees de Kjellén, exposa que la geopolítica estudia les relacions que s'estableixen entre estats, tot seguint un mecanisme físic, i que la pròpia disciplina tendeix a «que el estado sea el organismo vivo de un pueblo» (pàg. 21). Aquest tipus d'afirmacions, i el descàndit adquirit per la geopolítica a la dècada dels quaranta, el duran a redefinir la seva posició amb

“La Reconquista pirenaica” per VICENS VIVES, J., (1940), España. Geopolítica del Estado y del Imperio, Ed. Yunque, Barcelona. (p.86).

VICENS VIVES, J., (1939), “Las ambiciones occidentales de la Rusia roja. La U.R.S.S., el Báltico y el mar libre” a Destino, núm. 125, Barcelona (9-12-39), (pseudònim: Lorenzo Guillén).

una profunditat més gran i a intentar *recuperar* la geopolítica, per considerar-la la millor preparació per comprendre els esdeveniments internacionals (1950, pàg. 5).

L'any 1950, afirma que la geopolítica «es la doctrina del espacio vital» (pàg. 76), però sempre entenent-lo en el sentit que fou concebut per Ratzel, i malgrat les manipulacions de les quals va ser objecte per part de la política nazi, que el portaren a ésser considerat com sinònim de justificació de polítiques violentes i agressivament expansives.

Conscient de l'organicisme geogràfic i biològic presents a moltes de les teories de les quals intenta desmarcar-se, entronca amb l'obra de Toynbee en compartir amb ell que el desenvolupament i evolució dels pobles és configurat, a més de per aspectes geogràfics, per situacions econòmiques, polítiques, religioses, tècniques... (1950, pàg. 73). Dins la mateixa línia d'interpretació planteja que «toda génesis cultural es producto de la interacción del medio físico y los elementos biológicos» (pàg. 75). De la coincidència de tots dos sorgeixen l'adversitat i els estímuls, i en aquesta coincidència incideix «el momento psicológico-social» que Vicens caracteritza com el terme més important d'aquesta relació entre l'home i el medi (pàg. 75). Per Vicens el motor actiu de la història dels pobles rau en la capacitat de l'esperit social per fer front als successius estímuls

interns i externs que se li presenten, estímuls que responen a factors geogràfics i humans. Aquesta línia d'argumentació li serveix per confluir amb els corrents possibilistes-relacionistes.

L'aprofundiment en aquesta explicació, que realitza el 1950, respon a dues raons. Per una banda el *Tratado General de Geopolítica* és una obra de caràcter veritablement científic, però, per altra, a Vicens li cal allunyar-se de certes afirmacions escrites en *España. Geopolítica del Estado y del Imperio*:

«En los nuevos rumbos hacia las metas ancestrales, el idioma y la raza son los promotores de las energías geopolíticas que crean e impulsan el movimiento histórico. En este sentido, el panhispanismo tiene sólidos puntos de arranque en la Biología y en la Historia. Es un fenómeno geopolítico puro... que pasa lentamente... a ser clave básica del nuevo equilibrio geopolítico de la Tierra». (1940, pàg. 211)

Geopolítica i geohistòria

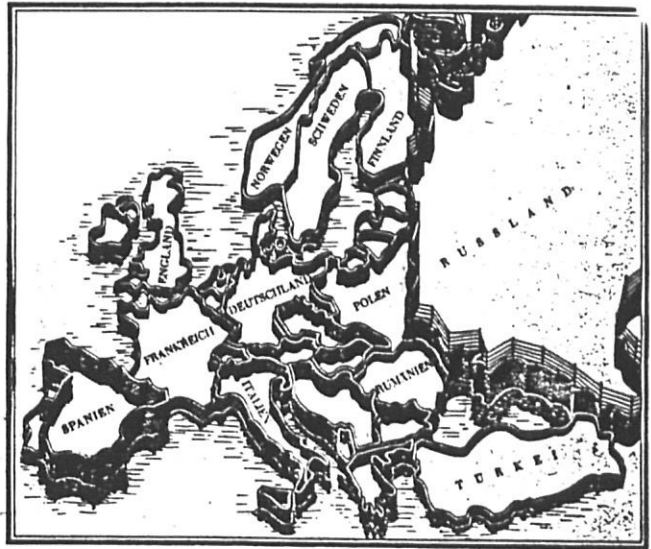
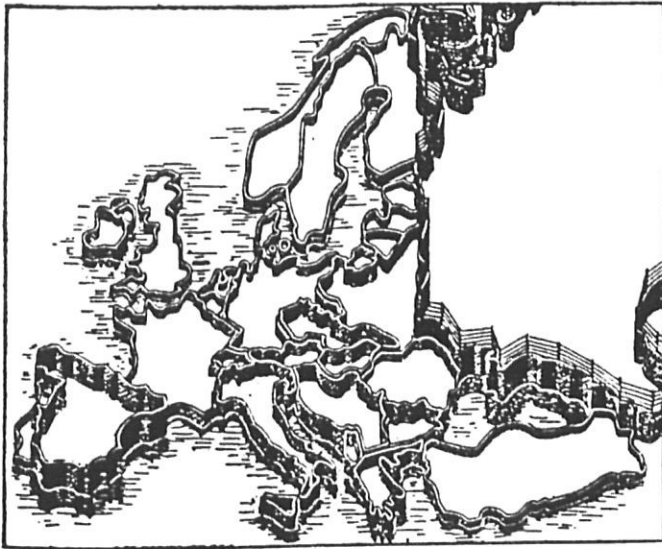
Al llarg de la seva obra parla de geopolítica, geografia política, geografia històrica i geohistòria. Les seves preferències se centraren en la primera, la qual, per ell, ofereix una clara connotació dinàmica.

«Resume los resultados de la geografía histórica y de la geografía política en una síntesis explicativa, que intenta aplicar a la consideración de

los sucesos políticos y diplomáticos contemporáneos» (1950, pàg. 76).

A nivell terminològic prefereix parlar de geohistòria, perquè aquest terme no presenta les connotacions negatives que acompanyen la geopolítica, però no gosa fer-lo servir de manera continuada per no desorientar els seus lectors. (*Destino*, núm. 664, 29-4-1950).

En tots dos volums, en els seus atles històrics i als diferents articles geopolítics que va publicar, Vicens manifesta un gran interès en la utilització de mapes geopolítics, que ell denomina «mapas dinámicos» (1950, pàg. 77). La gran aportació que realitza en aquest camp és la introducció a Espanya dels principis i tècniques cartogràfiques-geopolítics, caracteritzades per l'ús de signes «sugestivos» que conviden a comprendre el desenvolupament dels fenòmens històrics, polítics i culturals que es localitzen en l'espai terrestre, i proporcionen plasticitat als conceptes. Però aquesta mateixa capacitat de suggestió que comporten els mapes, inclou un dels grans perills que representen, i són conegudes les manipulacions realitzades pels nazis amb finalitats expansives i propagandístiques. Vicens resumeix la seva concepció en la moderació de l'ús del símbol geopolític i en la seva utilització científica, per tal d'evitar tot intent de manipulació (1950, pàg. 78 i 79). Sempre va estar preocupat per aquesta circumstància i, davant la pèrdua de valor científic en

“Fronteras geoeconómicas de Europa en 1934” (esquerra), VICENS VIVES, J., (1950), Tratado general de geopolítica, Ed. Teide, col. “Hilari”, núm. 2, Barcelona. (p.67) extret de Jantzen, W., (1941), Geopolitisches zur Weltlage, Kurt Vowinkel Verlag, Heidelberg/Berlin/Magdeburg. (p.17) (dreta).

l'ús d'aquests mapes, escriví a *España. Geopolítica...*

«Si la Geopolítica puede llegar a ser un arma peligrosa de propaganda, es por la difusión extraordinaria que los mapas sugestivos dan a cualquier hecho histórico y geográfico» (pàg. 23)

Però, malgrat aquestes afirmacions, no dubta a fer servir profusament en les seves obres mapes calcats de tres atlats geopolítics d'autors de l'Escola Alemanya, els quals es poden emmarcar dins l'aparell de propaganda nazi dels anys trenta i inicis dels quaranta.

Afecció per l'Escola Alemanya

L'interès que Vicens va manifestar, durant molts anys, per les tècniques i, fins i tot, per certs plantejaments de l'Escola Alemanya és palès als dos volums esmentats, sobretot al primer. A més aquest interès es constata a la seva biblioteca personal. Vicens adquirí i conservà més d'una vintena de volums, editats entre 1929 i 1941, d'autors molt significatius d'aquesta escola (Haushofer, Jantzen, Henning...). Algunes d'aquestes obres són bàsiques per a l'elaboració de diversos articles geopolítics publicats a *Destino* els anys 1939 i 1940.

La seva relació amb l'Escola Alemanya i amb geopolítics italians de l'època feixista li va facilitar escriure un article en la revista italiana *Geopolítica* («Algunos caracteres geopolíticos

de la expansión mediterránea de España», núm. 1, 1941, Milà) i un altre en *Zeitschrift für Geopolitik* («Spanien und die geopolitische Neuordnung der Welt», núm. 5, 1941, Munchen). Haushofer, un dels fundadors d'aquesta publicació, va arribar a elogiar en dos articles l'obra *España. Geopolítica...* («Spanische Geopolitik» i «Zwei Zeichnungen der Spanischen Geopolitik»). En el primer afirma que aquesta obra representa, per Espanya, el mateix que l'obra de Ratzel i Kjellén per la Mitteleuropa.

Alguns autors, com Serra (1985) i Nogué (1991), insisteixen en la lleugeresa, o superficialitat, amb què són tractades diverses obres escrites per Vicens al voltant dels anys quaranta. Com ha estat palès, certs plantejaments defensats pel mateix Vicens poden ésser considerats molt perillosos ideològicament, i una anàlisi més profunda i detinguda pot aixecar polseguera. La seva situació personal i la d'Espanya en aquells tenebrosos anys pogueren influir, indubtablement, en alguns dels plantejaments; però la seva afecció pels mètodes, tècniques i certes idees de l'Escola Alemanya és ben palesa. Un estudi complet dels nombrosos articles geopolítics de divulgació escrits per Vicens pot aportar dades per il·luminar aquesta fosca faceta de l'eminent historiador.

José Luis Villanova

NOTES

- (1) Per aprofundir en aquest tema vegeu l'article de Batallé i Rabella (1978).
- (2) Aquesta publicació era l'òrgan d'expressió oficial de l'Escola Alemanya de Geopolítica.
- (3) Els seus articles de *Destino*, en aquells anys, són signats sota el pseudònim de Lorenzo Guillén.
- (4) Publicació periòdica de l'Institut Geopolític de Trieste.
- (5) Aquests autors eren ben coneguts per Vicens, ja que s'ha constatat l'existència d'obres de gairebé tots ells a la seva biblioteca personal, cedida en dipòsit per la seva vídua a la Universitat de Girona l'any 1988. L'accés a aquesta biblioteca ha estat facilitat per Josep Gómez, secretari executiu de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, institució adscrita a l'esmentada universitat.

BIBLIOGRAFIA

- BATALLÉ, D. i RABELLA, J.M., (1978), «La Geografia vista per un historiador: Jaume Vicens i Vives» a *Revista de Girona*, núm. 84, 1978, Girona (pàg. 281-287).
- FABRE, A. i VILLANOVA, J.L., (1994), *Jaume Vicens Vives. 1910-1960*, (inèdit).
- GRAU, R. i LÓPEZ, M., (1979), «Vicens Vives, Jaume» a *Ictineta. Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans* (s. XVIII-XX), ed. 62, Barcelona (pàg. 496-498).
- MÉNDEZ, R., (1986), «El resurgir de la Geografia política» a GARCÍA BALLESTEROS, A., (coord.), *Teoría y práctica de la Geografía*, Alhambra, Madrid, (pàg. 328-347).
- NOGUÉ, J., (1991), *Els nacionalismes i el territori*. El Llamp, col. La Rella, Barcelona.
- REGUERA, A.T., (1991), «Fascismo y geopolítica en España» a *Geocrítica*, núm. 94, julio 1991, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- SERRA, E., (1985), «La història moderna: Grandesa i misèria d'una renovació» a *Avenç*, núm. 83, juny 1985, Barcelona (pàg. 56-63).
- VICENS VIVES, J., (1940), *España. Geopolítica del Estado y del Imperio*, Ed. Yunque, Barcelona.
- VICENS VIVES, J., (1950), *Tratado general de Geopolítica*, Teide, Barcelona.